VICTOR CIRIMPEI

Institutul de Filologie
(Chişinău)

DIMITRIE CANTEMIR: PLAIUL NATAL ŞI DATINILE SALE

Marea greşeală a lui Dimitrie Cantemir-domnul Moldovei a fost încheierea alianţei Ţării Moldovei cu Rusia (Eminescu avea să o numească „alianţa nefericitului Cantemir cu Petru cel Mare" [1, p. 302]). Această convenţie statală era contrară chibzuitei poveţe de puţin peste 250 de ani, dar încă pe deplin valabilă, a distinsului voievod moldovean Ştefan cel Mare, conform căreia: de nu vor mai fi în stare moldovenii să îşi apere ţara cu propriile forţe armate, să nu o supună, ca protectorat, vreunei alte puteri decît imperiului turcesc, pentru că, deşi de altă credinţă religioasă, turcii erau mai înţelepţi şi mai puternici decît creştinii marilor state din apropiere [2, p. 272-273].

De marea greşeală comisă Cantemir avea să-şi dea seama la foarte scurtă vreme după semnarea numitei alianţe, odată cu pierderea de către ruşi a bătăliei la Stănileşti, pe dreapta Prutului, în iulie 1711; concomitent Cantemir pierzînd scaunul de domnie, demnitate pe care, de nu făcea alianţă cu ruşii, o ar fi avut încă mulţi ani înainte, el, conducătorul Moldovei, fiind în viziunea turcilor „unul de-ai lor" [3, p. 16], un Cantemir-oglu din viţa lui Chan-Temur [2, p. 539]; şi, am adăuga, demnitatea aceasta putea fi nu doar moldavă, ci una moldoveană şi munteană.

Autoexilat în Rusia ţaristă, Dimitrie Cantemir ne-a lăsat rînduri pline de mîndrie şi admiraţie pentru scumpa şi frumoasa ţară, din care a fost nevoit să plece, scriind cu „dragostea [… ce o avea, cum singur mărturiseşte] pentru patria noastră" [4, p. 124]. Cu drag şi nostalgie avea să remarce: „Pe cînd şedeam în Moldova […]" [4, p. 17], „la noi în Moldova" [4, p. 138], atenţionînd şi asupra veridicităţii descrierilor sale: „vreau să povestesc […] ceva ce-am văzut eu însumi în […] patrie" [4, p. 141], „cum am văzut cu ochii mei […], am văzut […] cînd părintele meu Constantin Cantemir era domnul Moldovei" [5, p. 53-54], „cercetările pe care le-am făcut adeseori, cu băgare de seamă" [4, p. 27].

Din rîndurile scrise de Cantemir în Rusia, străină şi rece inimii sale, palpită cald-afectuos o mare dragoste şi întemeiată mîndrie pentru calităţile deosebite ale scumpei lui patrii dintre munţii Carpaţi şi rîul Nistru: „Îmi aduc aminte, […] că la noi sînt trei feluri de oi: oile de munte, oile de Soroca şi oile sălbatice de pădure" [4, p. 39]; „Pe amîndouă malurile Nistrului se văd uneori bivoli sălbatici" [4, p. 40]; povesteşte „nefericitul Cantemir" pentru lumea străină, de pretutindeni, despre patria sa – ţară frumoasă şi bogată, cu feerii montane, codri de stejari, slăvite cetăţi şi bravi oşteni, rîuri cu insule-ostroave ca din rai, lacuri bogate în peşte, ape lecuitoare de orice boală, vinuri delicate. Dorind să-şi prezinte patria cititorilor de alte etnii, Cantemir o descrie obiectiv şi bine documentat, afirmînd cu mîndrie că: „Nu se poate afla nicăieri în vreo altă ţară, cît Moldova de mică, atîtea ape şi natura împodobită cu asemenea locuri minunate ca aici" [4, p. 16]. Prin urmare, pe un spaţiu geografic restrîns – mulţime de rîuri, lacuri, minunate podoabe naturale şi alte structuri proprii, native, cum nu are aşa ceva vreo ţară „cît Moldova de mică".

Parcurgînd filele monografiei *Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei*, pe lîngă bogatul volum de informaţii preţioase, impresionează declaraţia autorului ei privind felul său de rezolvare a ecuaţiei *scriere de bun patriot* şi *scriere de cercetător obiectiv*: „iubirea de ţară mă îndeamnă şi-mi porunceşte să laud neamul în care m-am născut şi să pun în bună lumină pe locuitorii acestui pămînt de unde mă trag; pe de altă parte, iubirea

BDD-A25983 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

de adevăr se opune şi mă împiedică a lăuda lucruri pe care dreapta judecată mă îndeamnă să le critic" (conform originalului latin: „amor patriae instat jubetque eam gentem laudibus efferre, in qua nati sumus, eiusque terrae colonos commendare, quae nobis originem dedit: at obsistit vicissim veritatis studium, prohibetque ea praedicare, quae reprehendenta recta ratio suaderet") [5, p. 308, 309], aceste critici nelipsind, bineînţeles, pe parcurs (Prutul avînd „apa cea mai uşoară şi mai sănătoasă, cu toate că este cam tulbure" [4, p. 17], Nistrul „are o apă foarte limpede, dar […] foarte vătămătoare sănătăţii omului" [idem], moldovenii au fire nestatornică, nu iubesc învăţătura ş.a. [4, p. 124-126]).

Cu gîndu-i la munţii, codrii şi oştenii Moldovei, remarca: „Cel mai înalt dintre munţi este Ceahlăul, […] aşezat în părţile *Neamţului*, nu departe de izvorul *Tazlăului*, […] mijlocul lui e acoperit de zăpezi veşnice; pe vîrful lui însă nu se zăreşte pic de nea, fiindcă pare să fie deasupra norilor de zăpadă [la înălţimea de 1907 metri – *n. n.* … şi] pe timp senin […] poate fi zărit de la Cetatea Albă" [4, p. 16], la distanţă de circa 350 kilometri. În ceea ce priveşte codrii: „Cu *păduri* Moldova este dăruită din belşug, atît cu lemn de lucru, cît şi cu lemn de foc şi pomi cu roadă. Lucrătorii de corăbii caută mai cu seamă stejarul moldovenesc şi-l laudă ca fiind cel mai bun pentru nave şi cel mai tare împotriva carilor. […] Doi codri de stejar mai […] vestiţi în Moldova: codrul Cotnarilor şi al Tigheciului. [… Acesta din urmă] a fost cea mai puternică pavăză împotriva [… celor] care au atacat deseori [Moldova], dar n-au putut-o lua niciodată; copacii sînt foatre înalţi şi atît de deşi, încît un drumeţ nu-l poate străbate cu piciorul decît pe poteci cunoscute numai de locuitorii ţării. Înainte vreme se numărau aici peste douăsprezece mii de locuitori, care erau cei mai viteji oşteni din toată Moldova" [4, p. 37-38].

Dintre fortăreţele, apărătoare de invazii duşmane, cetatea *Neamţul* este „aşezată pe rîul cu acelaşi nume, […] zidită pe un munte foarte înalt şi e atît de întărit din fire, încît pare să înfrunte orice atac vrăjmaş" [4, p. 28]; „*Hotin*, o cetate pe Nistru […] Se numără printre cele mai vechi cetăţi ale Moldovei. […] cea mai frumoasă şi cea mai tare dintre cetăţile Moldovei" [4, p. 26], „pe timpul meu, atenţionează Cantemir, cu fortificaţiuni făcute după sistema modernă" [2, p. 369]; „pe Nistru [e şi cetatea Soroca], mică, dar foarte întărită […, înălţată pe loc] pietros […,] numai stîncă […] şi cu neputinţă de săpat [pentru atacatori,] cu pereţi de piatră arsă […]. Are un zid în patru colţuri, foarte tare, apărat de turnuri înalte şi este clădit din piatră de cremene ce se găseşte din belşug pe colinele dimprejur" [4, p. 26; 6, p. 211; 2, p. 274, 657].

A scris Cantemir şi despre „zidurile părăginite ale unei cetăţi foarte vechi de pe malul Nistrului, numită azi [în vremea învăţatului – *n. n.*] *Tatar Punar* [Nu ar trebui confundată cu localitatea actuală Tatarbunar, care, deşi asemănătoare la nume, nu e situată „pe malul Nistrului", ci pe la mijlocul distanţei dintre gura Prutului şi cea a Nistrului, aproape de ţărmul Mării Negre…]. Aceasta se află pe o stîncă înaltă, la poalele căreia ţîşneşte un izvor cu apă foarte limpede" [4, p. 30]; „cetatea *Orhei*, aşezată pe rîul *Răut* […] nu e prea mare, dar cu toate acestea e frumoasă şi are cu prisosinţă tot ce este trebuitor vieţii omului. [Tot acolo,] pe malul dinspre apus al lacului [Orheiului], în mijlocul codrilor deşi, se văd urmele unei cetăţi vechi, numită de locuitori *Orheiul Vechi*. Judecînd după aşezarea ei, pare să fie […] din vechea Dacie" [4, p. 25-26].*

Îşi va aminti Cantemir cum în vara anului 1692, la vîrsta-i de 19 ani, împreună cu tatăl său, Constantin-vodă, s-a aflat pe meleagurile Moldovei din stînga Prutului, poposind la Orhei, urmărind apoi, la Soroca, timp de 30 de zile, o luptă a turcilor cu leşii pentru cetatea de acolo.

Nu avem, din păcate, vreun monument al Marelui CANTEMIR nici la Orhei, nici la Soroca.

* Opinia confirmată astăzi de arheologi – a se consulta: Ion G. Hîncu, *Străvechi monumente din Republica Moldova*, Chişinău, 1996; I. Niculiţă, A. Zanoci, S. Teodor, *Butuceni. Monografie arheologică*, Bucureşti, 2002.

BDD-A25983 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Dintre *podoabele* acvatice: „Prutul […] are apa cea mai uşoară şi mai sănătoasă […, a Nistrului –] grea şi vătămătoare sănătăţii omului. […] Pe cînd şedeam în Moldova am făcut o încercare [experienţă] şi am găsit că o cantitate de o sută de dramuri [323 g, de apă din Prut] este mai uşoară cu treizeci de dramuri [96,9 g] decît aceeaşi cantitate de apă luată din alte rîuri. […Totodată] se crede că în apele Prutului sînt destule leacuri împotriva tuturor bolilor" [4, p. 17, 20]. „Răutul […] face o baltă la Orhei [… –] *Lacul Orheiului* […] şi, în mijlocul acesteia [a bălţii], un ostróv foarte plăcut […,] ostróvul minunat din acest lac, […] unde s-a sădit viţă de vie, de soi foarte bun şi pomi cu roadă de tot felul" [4, p. 18, 19, 26]; „*Bacăul*, un tîrguşor aşezat pe un ostróv din rîul Bistriţa, vestit pentru belşugul în mere şi alte poame" [4, p. 28]; „Lacul Dorohoiului […] trebuie să fie pomenit pentru belşugul de peşte" [4, p. 19].

„Cel […] mai vestit dintre toate [lacurile Moldovei] este *Lacul lui Ovidiu*, aşezat lîngă Akerman [Cetatea Albă …] în Basarabia, cunoscut mai cu seamă din pricina numelui său, fiindcă se zice că acolo a fost surghiunit […] vestitul poet roman Ovidius" [4, p. 19], acest fapt constituind, în opinia lui Cantemir, un deosebit motiv de mîndrie naţională pentru moldoveni ca descendenţi ai viţei romane.

Dimitrie Cantemir, „inamic de moarte al beţiei" [2, p. 806], aprecia calităţile înalte ale unui vin moldovenesc din vremea sa, dedicîndu-i următoarele fraze: „Vinul cel mai ales este cel de Cotnari, un tîrguşor în părţile Hîrlăului […,] tîrguşor vestit […] prin viile lui neîntrecute, ce stau în fruntea celorlalte. Cîrmuirea [tîrguşorului …] este dată în seama *marelui paharnic*, care toarnă în pahar domnului. […] Vinul de Cotnari are o culoare cu totul deosebită, pe care n-o găseşti la alte vinuri […,] este verzui şi, cu cît îmbătrîneşte, cu atît culoarea lui se face mai verde. […Vinul dat] este mai ales şi mai bun decît alte vinuri evropeneşti" [4, p. 27, 37].

În continuare, Cantemir enumeră în ordinea descrescîndă a calităţii şi celelalte vinuri bune, de laudă ale Moldovei, cinci la număr: vinul de Huşi, de Odobeşti, cel de Nicoreşti, Greceşti şi „cel pe care îl dau viile Costeştilor"; deşi, adaugă el, „vii destul de bune" au şi „creştinii care locuiesc în părţile Chiliei şi Ismailului" printre ne-creştinii turci, „care [după legea religiei lor] se scîrbesc de vin" [4, p. 37].

Cu drag şi nostalgie îşi aminteşte Cantemir de multe alte locuri ale dragii sale patrii. Scrie şi despre cetăţile Tighina / Bender, Smila / Smil / Ismail, Reni, Chilia; îi apare în minte „ţinutul Cernăuţilor, care se întinde de-a lungul hotarului dinspre Polonia. Cel mai de seamă tîrg din acest ţinut, remarcă autorul, este Cernăuţi, aşezat pe malul de miazănoapte al Prutului" [4, p. 27]; nu-i scăpă din memorie nici „Chişinăul, un tîrguşor de mai mică însemnătate" în vremea sa, „aşezat pe rîul Bîcul" [4, p. 25].

Pomenit fiind rîul Bîc (astăzi un rîuleţ neînsemnat), Cantemir găseşte potrivit să se refere la o interesantă legendă mitologică, pe care o cunoştea din popor, despre cheile de încuiere a Bîcului; eruditul autor stăruind arheologic asupra unui aliniament curios de pietroaie, al căror lanţ „se întinde peste Nistru pînă în Crimeia": „La mică depărtare [de Chişinău] se zăreşte un şir de pietre foarte mari, aşezat în linie dreaptă în aşa chip, de parcă ar fi fost puse înadins acolo de mîna omului; numai că atît mărimea însăşi a pietrelor, cît şi lungimea şirului lor, nu ne îngăduie să credem aşa ceva. Căci unele dintre ele sînt în patru colţuri, lungi de trei pînă la patru coţi [între 1,911 m şi 2,548 m], iar şirul lor se întinde peste Nistru pînă în Crimeia. În graiul ţării, acestea poartă numele de *Cheile Bîcului*" [4, p. 25].

Datorită lucrării *Descrierea Moldovei* cititorul contemporan sesizează că datinile, obiceiurile şi credinţele românilor de la început de mileniu III sînt în fond aceleaşi care au fost şi trei sute de ani în urmă, aproximativ aceleaşi la nuntă şi înmormîntare, la petrecerile ritualice de vară şi de iarnă; aceleaşi datini, obiceiuri şi credinţe-eresuri dăinuind peste secole cu fireştile amprente ale timpului.

BDD-A25983 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Din aceeaşi lucrare aflăm diferite legende – ale movilei Răbîia, Cheilor Bîcului, Ieşilor; despre Dumbrăvile Roşii, oile cu o coastă mai mult ca celelalte (în ţinutul Soroca), porcii cu copita nedespicată, ca la cai (în ţinutul Orhei); anecdota întrecerii la băut vin, a unui moldovean cu un muntean, pe podul de pe rîul Milcov, în Focşani; despre lecuirea ocultă de muşcătură de şarpe a unui cal şi de rîie – a unui grajd întreg de cai; tot acolo sînt oferite cititorilor preţioase informaţii referitoare la un mare număr de actanţi mitologici în diverse medii de viaţă: Ursitele, Frumoasele, Joimăriţele, Dzîna, Stahia, Striga, Zburătorul, Tricoliciul, Căluşarii, Doina, Turca, Miazănoaptea, Drăgaica, Păpăluga etc.

Descrierea spectacolului magic al *Căluşarilor*, de exemplu, „cu încărcătura sa de mesaj mitic arhaic" [7, p. 109], este una amplă, amănunţită şi rarisimă-unicală în istoria consemnării fenomenelor străvechi ale culturii populare, spectacolul reprezentînd un dans „plin de eres, observa Cantemir, care trebuie alcătuit dintr-un număr fără soţ de dansatori – şapte, nouă […,] unsprezece. Aceştia se cheamă «Căluşeri» [sau «Căluceni»] şi se adună o dată pe an, îmbrăcaţi în veşminte femeieşti: capul şi-l încing cu o cunună împletită din frunze de pelin […] cu alte flori, glasul şi-l prefac ca de femeie, şi, ca să nu poată fi recunoscuţi, îşi acoperă faţa cu o pînză albă.

Cu toţii, ei poartă în mîini săbii goale, cu care orice poporan ar cuteza să le înlăture acoperămîntul de pe faţă, ar fi străpuns pe dată. Căci acesta-i privilegiul pe care li l-a îngăduit obiceiul din vechi, astfel că nici la judecată ei n-ar putea, din această pricină, să fie învinuiţi de omor.

Căpetenia cetei se numeşte [… «Starеţa»], al doilea – «Primicer[ul]» [sau «Muta»], a cărui treabă e să afle ce fel de joc vrea [… «Starеţa»] să se facă şi să li-l arate soţilor, pe ascuns, astfel ca poporul să nu audă numele jocului, mai înainte de a-l vedea cu ochii. Căci ei au mai mult de o sută de felurite [… motive coregrafice] şi de jocuri alcătuite după ele; nu puţine atît de meşteşugite, încît cei care joacă [par …] de-abia […] a atinge pămîntul, ci doar a zbura prin aer.

Astfel, vreme de […] zece zile care se află la mijloc între sărbătorile [Înălţarea] lui Iisus Hristos şi a Cincizecimii [Rusaliilor], ei se străduie şi trudesc neîncetat, şi străbat toate tîrgurile şi satele jucînd şi alergînd. În tot timpul acela ei nu dorm niciodată decît sub acoperămîntul unei biserici, şi cred că, de-ar fi să se culce în altă parte, ar fi năpădiţi, pe dată, de Iele, pe care le numesc «Frumoasele».

Apoi, dacă vreo ceată de «Căluşari» dă, pe drum, peste o alta, au, amîndouă, a se lupta: cei înfrînţi le fac cale biruitorilor, şi, căzînd la învoieli de pace, trebuie să […] se mărturisească [recunoască] celeilalte cete mai prejos, vreme de nouă ani. Dacă, într-o atare luptă, cade cineva ucis, nu-i loc pentru nici o judecată, nici măcar judele nu cercetează cine a fost acela.

[Cel care] a fost, o dată, primit într-o atare ceată, trebuie, vreme de nouă ani, să umble cu ea, în fiecare an: de se va lăsa să facă aşa, se spune că va fi bîntuit de duhul rău şi muncit de «Frumoase».

Norodul cel superstiţios le atribuie lor puterea de a alunga bolile cronice. Iar tămăduirea se face astfel: După ce bolnavul s-a aşternut la pămînt, ei îşi încep jocul, şi, la un anume loc al descîntecului, îl calcă, pe rînd, pe cel ce zace, din cap şi pînă la călcîie, iar, la urmă, îi şoptesc anumite vorbe, cu grijă ticluite, la ureche, şi poruncesc să-i iasă boala. Odată ce vor fi repetat asta de trei ori, vreme de trei zile, cel mai adesea, reuşita împlineşte nădejdea, iar bolile cele mai grele, care-şi bătuseră joc de meşteşugul celor mai iscusiţi medici, vor fi astfel alungate fără mare trudă. Atît de multe poate credinţa, chiar şi în eres" [8, p. 305-307]. (Text în traducere din latină de Dan Sluşanschi.)

Aşadar, şapte, nouă sau unsprezece bărbaţi tineri, mascaţi femeieşte: feţele, îmbrăcămintea, numele şi vorbirea, avînd însă acţiuni deloc feminine, cu săbii gata pentru apărare; o astfel de ceată, odată constituită, execută anual jocuri cultuale misterioase, cu figuri de mare virtuozitate, timp de nouă ani la rînd, în decurs de cîte zece zile premergătoare

BDD-A25983 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

sărbătorii de origine precreştină (păgînă) a Rusaliilor, mai avînd şi posibilitatea lecuirii, poate mai mult sugestiv, a unor maladii.

De mare importanţă este presupunerea lui D. Cantemir că unii dintre actanţii mitologici, enumeraţi în *Descrierea Moldovei*, evocă urme ale credinţei religioase a dacilor ca vechi strămoşi, de pînă la romani, ai românilor – credinţei în caracterul divin păgîn al unor figuri obscure ca Doina, Drăgaica, Turca, Păpăluga / Paparuda etc.

În romanul istoric *Viaţa lui Constantin Cantemir* este descrisă emoţionant, pe un mare spaţiu, legendara poveste a faimosului haiduc Burlă; tot acolo – două schiţe comice în stilul burlescului folcloric: spaima trasă de un comandant militar turc din cauza unui iepure de cîmp (1) şi lecuirea de dizenterie a unui musulman, comandant al armatei turceşti, de un călugăr creştin (2); de asemenea, povestea şi textul unei strigături satirice despre Constantin-vodă Cantemir, la 1691, alcătuită şi zisă defectuos româneşte, la o petrecere de campanie, de către oştenii regelui polon Jan Sobieski: „Constantine, / fugi bine – / nici ai casă, / nici masă, / nici dragă jupîneasă”. Putea fi vorba de o compunere în felul: „Constantine, Constantine, / bine-ar fi să fugi mai bine – / n-ai nici casă, / n-ai nici masă; / nici pe draga jupîneasă” (aceasta murise „din voia sorţii, de mult”, va explica autorul *Vieţii lui Constantin Cantemir*) [6, p. 121].

O elaborare istorico-filologică referitoare la continuitatea etnică de secole a poporului român, lucrare scrisă româneşte, în primul rînd pentru români, cu multe note şi paranteze de caracter etno-folcloric, este *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Din această lucrare deducem, spre exemplu, că pe vremea scrierii ei se cîntau în popor colinde cu arhaica zicere *Ler*: „în colindele Anului Nou, şi astădzi, scria Cantemir, […] pomenesc: Ler Aler Domnul”; adresare cultuală cu acelaşi Ler, incert ca origine,* cîntat în ziua de Crăciun, la începutul noului an solar (dar şi peste două săptămîni, „pe vechi”), auzim în multe localităţi româneşti şi în secolul XXI.

Din *Hronic…* desprindem o preţioasă informaţie despre posibila existenţă a unui cîntec popular, poate a unei balade, pare-se de coloratură istorică, de pînă la 1530, cu primul vers: „La vad la Obluciţa”: „din pomenirea moşilor-strămoşilor, scrie Cantemir, audzim, precum unde acmu iaste Obluciţa (căriia turcii îi dzic Isaccea) să să fie chemat *Vadul Dunării*, […] căci acolo pod fiind, să chema vad, de unde şi acmu «La vad la Obluciţa» a dzice s-au obiciuit din bătrîni; încă şi în cîntecele prosteşti [simple, ale ţăranilor], pe la domniia lui Petru-vodă [Rareş], vadul Obluciţii să pomenéşte” [9, p. 240].

Nelipsite sînt în această lucrare, dar şi în alte opere cantemirene, parimiile folclorice româneşti, despre care vom trata mai jos; avem în *Hronic…* informaţii cu privire la specificul etnic al aromânilor, inclusiv originea poreclei de coţovlahi / cuţovlahi ai celor din Grecia şi Macedonia. În *Istoria moldo-vlahică*, o lucrare de pînă la *Hronic…*, venind vorba despre tradiţiile aromânilor, Cantemir-patriotul remarcă un semnificativ detaliu etno-sociologic: ei „îşi ţin foarte strîns cununiile, fără să-şi dea fiicele după soţi de alt neam şi fără să ia pentru fiii lor soţii străine, şi păzesc cu grijă obiceiurile cele de obşte la români încă din vechi, precum şi celelalte datini ale neamului” [10, p. 427].

În stil de blestem creionează Cantemir, în repetate rînduri, pentru *Hronicul vechimei* […], stigmatizarea falsificatorilor de adevăr istoric, acestora (un singur exemplu) „după ce le va pieri numele cu sunet, […] nici locul să nu li se mai afle” [9, p. 447]; sau, pentru *Istoria ieroglifică*, anumite acţiuni şi situaţii ale personajelor acestui pamflet istorico-literar (doar un crîmpei dintr-o îndelungă prezentare, în stil de blestem şi descîntec răuvoitor pentru circumstanţele complicate în care urma să se afle Inorogul): „Lăcaşele Inorogului, păşunele, grădinile – cernească-să, pălească-să, veştejască-să; nu înflorească, nu înverdzască, nici să odrăslească, şi pre domnul lor cu jele, pre stăpînul lor, negrele, suspinînd, tînguind,

* O ipoteză, în acest sens, am expus-o în articolul *Lel* / *Ler ca posibilă zeitate indo-europeană traco-iliro-celtă*, vezi culegerea „Simpozionul *Perenitatea creaţiei populare şi contemporaneitatea* (*IV*)”, Chişinău, 2006, p. 51-56.

BDD-A25983 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

nencetat să pomenească ochiuri de cucuoară; voi, limpezi izvoară, a izvorî vă părăsiţi şi-n amar vă primeniţi! Gliganul sălbatec – vieriu şi în livezile lui, ursul – uşieriu să să facă. În grădini – tîrveleşte, în pomăt – bătăleşte să să prefacă. Clătească-să ceriul, tremure pămîntul, aerul – trăsnet, nuării – plesnet; potop de holbură, întunerec de negură vîntul să aducă. Soarele zimţii să-şi răteze, luna siindu-să, să să ruşinedze; stelele nu scînteedze, nici Galacteea să luminedze […]” [11, p. 295].

Multe sînt proverbele, zicătorile şi frazeologismele folclorice româneşti, incluse de Cantemir în scrierile sale; preponderent, cu devieri de la structura şi textul zicerii populare, în mai puţine cazuri, forme neschimbate, aşa cum circulau în graiul viu al poporului. Şi unele, şi altele nuanţînd estetic mesajul operei, sînt pilde ce ilustrează dăinuirea pe parcurs de cel puţin trei secole a frumoaselor vorbe din moşi-strămoşi.

Din *Istoria ieroglifică*, operă elaborată în limba naţională a personajelor sale, munteni şi moldoveni, desprindem expresii pe care le putem auzi şi în secolul XXI: „de-a fir-a-păr”, „cu o falcă-n ceriu şi cu alta în pămînt”, „de oi grăi – oi muri, de oi tăcea – oi plesni”, „unii seamănă şi alţii seceră”, „cine face, face-i-să”, „Rar mincinos nelăudăros”, „lăcomia îşi vinde neamul şi moşia” [conform ediţiei de la Chişinău, 1973]. De origine folclorică, deşi mai puţin caracteristice mediului oral contemporan, prezente în aceeaşi operă, sînt expresiile: „Scînteia amnariului, pănă a nu să stinge, iască aprinde”, „lacomul şi sătul flămînd este”, „clevetele rele strică obiceele bune”, „pre cela ce-l muşcă şarpele, şi de şopîrlă se fereşte”, „pentru găina de mîne oul de astădzi lasă”, „cine nu va să frămînte, toată dzua cerne”. În colecţia-tezaur de paremiologie românească, alcătuită de Iuliu Zanne, parimiei de la urmă (cu frămîntatul şi cernutul), asemănătoare ca idee, dar evoluată ca orizont cultural, îi aflăm varianta: „Cine nu vrea să scrie cu condeiul, să scrie cu furcoiul” [12, vol. V, p. 584]; pentru proverbul „leneşul mai mult aleargă şi scumpul [zgîrcitul] mai mult păgubeşte” din *Istoria ieroglifică*, în colecţia Zanne aflăm: „Scumpul mai mult păgubeşte şi leneşul mai mult aleargă” [12, vol. VII, p. 712]. Rar întîlnită astăzi, folosită în *Istoria ieroglifică*, este zicala: „de multe ori ce nu biruieşte omul, biruieşte pomul”.

Nerefăcute structural în *Istorie*… sînt proverbe pe care nu le mai auzim: 1) „Sara ghigariu, dimineaţa – spătăriu”, din anturaj medieval boieresc, de curte, cu inexistenta astăzi funcţie de spătar şi 2) „nevinovăţia unuia oţapoc stă în ochiul altuia” (cu arhaicul, pare-se un regionalism, *oţapoc* – mustaţă aspră-rugoasă a spicului cerealier).

Tot acolo, parimii folclorice cu anumite schimbări ale zicerii originare, fie variante: „Ce au sămănat, aceea să secere” (este forma uşor schimbată a unui proverb care începe cu „Cine samănă…”, de ex., la Zanne: „Cine samănă răutăţi, spini culege” [12, vol. IX, p. 527]); „Ce ş-au aşternut, pre aceia să se culce” (este adaptarea bine cunoscutului proverb „Cum îţi vei aşterne, aşa vei dormi”), „În groapa căreia singur au săpat, într-acéiaşi singuri au căzdut” [12, vol. I, p. 191] (corespunde popularului „Cine sapă groapa altuia, cade el într-însa”).

Alte parimii cu forma originară puţin schimbată: „Nici o piatră neclătită n-am lăsat [a nu lăsa piatră pe piatră]”, „Ca peştele pe uscat mă izbiiam”, „Capul în poale luîndu-şi”, „Îndesară, cînd dzua cu noaptea să îngînă”, „Teie de curmeie lega”, „Cuvinte de miere amestecate cu fiiere” şi „În gură miere zămineşte [mestecă] iară în piept otravă dospeşte”, „Soarele cu degetul a astupa nevoindu-mă”, „Picătura cea mai de pre urmă vasul îneacă”, „Mare scrîşnetul roatelor astupă voroava cărăuşilor”, „Acelui vrăjitoriu bobii nu-i prea îmblă”, „Neghina din grîu şi bobul din madzire să aleagă”, „Capul minciunii deasupra tingirii vicleşugului”, „Nu toată pasirea zburătoare să mănîncă”, „Lupul părul după vremi îşi schimbă, iară din firea lui nu iese” etc.

La una şi aceeaşi parimie populară D. Cantemir apelează, pe parcursul *Istoriei ieroglifice*, de două şi chiar de trei ori. Astfel, în locuri diferite, variat expusă, este parimia cu ţînţarul şi armăsarul: „Ţînţariul să face armăsariu” şi „Pe armăsariu îl întoarsă în

BDD-A25983 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

ţînţariu”, cea cu ac de cojoc: „Voi afla ac de cojocul lui” şi „Avem noi ac de cojocul lor”; cea despre nebunul care, fie că prăvale o piatră pe pantă (un caz), fie că aruncă „o pietricea în fundul mării” (alt caz), este opus posibilităţilor a „o mie de înţe(ă)lepţi”: „Piatra din deal răsturnată, pre carea un nebun cu piciorul poate a o prăvăli şi o mie de înţelepţi a o opri nu o pot” şi „Un nebun o pietricea în fundul mării aruncă, pre care o mie de înţălepţi să o scoată vrédnici nu sînt”.

Pentru situaţii contextuale diferite, în trei locuri – parimia folclorică despre luarea / apucarea cu mîna a şarpelui, semnificînd expunerea cuiva primejdiei la îndeplinirea unei misiuni: 1) „Cu mîna altuia şérpele din bortă să scoţi ai vrut”, 2) „Cu mîna altuia şérpele din bortă gîndi să scoată” şi 3) „Cu mîna altuia şearpele din bortă să scoaţă”. Mai departe, peste vreo 20 de pagini, autorul *Istoriei*… revine la parimia dată, unde are a zice că personajul Corbul „cu mîna altuia şérpele din bortă a scoate siliia”. Pentru a colora poetic ideea că ce e minuscul şi puţin crescut neapărat se face mare (dezvoltat, considerabil), autorul apelează la parimiile: „Aluatul mic într-o covată mare toată frămîntătura dospéşte”, „Bucăţeaoa aluatului la toată covata destul ieste şi din scîntéia mică mare pojar a să aţiţa poate”.

Printre numeroasele parimii ale *Istoriei ieroglifice* întîlnim şi ziceri populare despre mitologicul Noroc ale cărui servicii, mai mult sau mai puţin bune, sînt absolut imprevizibile pentru oricine: „Norocul şi pre porcariu, şi pre olariu tot cu o orbime caută”, „Celea ce Norocul face, nici mintea, nici socoteala a desface poate”, „Norocul nu împarte cu oborocul, ce unora varsă, iar altora nici pică”; uneori însă „darul Norocului în para focului” poate fi aruncat.

Iar într-o adresare a Inorogului către Corb (spre sfîrşitul „părţii a dzecea” a *Istoriei*…) este inclusă imaginea populară, astăzi necunoscută folclorului mitologic, a personajului Noroc: „o, Coarbe, […] precum *din bătrîni am audzit*, [Norocul] numai aripi să fie avînd dzic, iară nu şi picioare, şi pe de asupra capului zburînd, după cel norocit urmadză, iar de tot pe dînsul a să pune nici va, nici de ar vrea, în ce să să sprijinească [nu] are” [5, p. 340].*

Parimii autentice incluse neschimbat în *Hronicul vechimei* […]: „Gura care singură pre sine să laudă, pute”, „Plata păcatului – ca despletitura ciorapului”, „Cîtu-i negrul supt unghe”, „Le-au eşit pe nas”, „Să leagă ca orbul de gard”, „Minciună cu coarne”; şi cu forma schimbată: „Ce ţie a-ţi fi nu voieşti, altuia să nu faci”, „Grîul din neghină să aliagă”, „Pentru grîu – neghina să amestece”, „Cu măsura carea au măsurat, măsurîndu-(i)-se”, „I s-au făcut şi lui ce i-au plăcut altuia să facă”, „Atocma cu pămîntul făcîndu-le”; în *Sistemul* […] *religiei muhammedane*, formulat latineşte, un proverb românesc, propriu şi altor popoare balcanice: „Corb la corb niciodată nu-şi scoate ochii”.

În prima lucrare cantemireană (scrisă în limba greacă) – *Divanul sau Gâlceava Înţeleptului cu Lumea* […] personajul Înţeleptul, dialogând cu Lumea (alt personaj), la un moment dat zice acesteia că raţionamentul ei despre treptele de vîrstă ale omului „să potriveşte cu un cuvînt ce să dzice că *peştele în baltă fiind*, *îl vinzi*”; este folosit un proverb românesc puţin cunoscut în zilele noastre, însă echivalent parimiilor: „Vinde pe murgul în tîrg şi el e în crîng” [12, vol. IX, p. 636], „Vinde pielea lupului, şi lupu în pădure” [idem]. În epistola-dedicaţie către fratele său Antioh, atunci domn al Moldovei, citim (în aceeaşi lucrare) un proverb folcloric în formă refăcută, ca „de un filozof oarecarele”: „Gura carea singură pre sine să laudă să fie puţind” (ca formă autentic-populară este în *Hronicul vechimei* […], vezi mai sus).

Din romanul vieţii tatălui său, scris de Dimitrie Cantemir în latină, transpare într-un loc proverbul românesc „Cine vrea să ucidă doi iepuri dintr-o lovitură, nu prinde nici unul”, tradus latineşte drept: „Qui unico ictu duos occidere vult lepores, ambobus privari” [6, p. 83]; tot acolo, pe alte pagini – expresiile idiomatice: „spre pieirea sa,

* Mai pe larg, despre tratarea cantemireană a Norocului, am scris în articolul *Dimitrie Cantemir*: *Norocul ca divinitate*, publicat în „Timpul” (Chişinău), 2003, 24 oct., p. 15.

BDD-A25983 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

acela *a golit paharul plin de mînia dumnezeiască*" („quousque poculum divinae irae impletum in suam perniciem ebibit") şi „dacă i s-ar ivi prilejul, nu va sta pe gînduri *să-i înece pe toţi într-o picătură de apă*" („si illis occasio daretur, omnes illos in aquae guttula submergendos non dubitaturum") [6, p. 115, 117 şi 136, 137].

Nu cunoaştem astăzi expresia populară idiomatică „a-şi arde opaiţul în zadar", însă nu excludem existenţa acesteia în vremea lui Cantemir; în manuscrisele savantului, de prin 1714, *Despre numele antice şi de astăzi ale Moldovei*, folosind asemenea expresie în latină, autorul blamează presupusa origine italiană a limbii române: „unii […] susţin că limba românească nu s-ar fi tras din maica latină, ci din fiica ei, italiana […]. Dar ei *îşi ard opaiţul în van* (*in cassum oleum perdere*)".

În afară de mostrele paremiologice semnalate, Dimitrie Cantemir, pentru profilarea multiaspectuală a personajelor romanului-pamflet *Istoria ieroglifică*, recurge la diverse forme de calambur – jocul de cuvinte paronimic şi frămîntarea de limbă, procedee poetice proprii, în primul rînd, creaţiei populare orale.

O promisiune pentru personajul Rîsul şi caracteristica preocupărilor acestuia sînt puse în relaţie cu expresia „de rîs" avînd în vedere ceva fără de valoare: „Iară Rîsului adevărat lucru de rîs îi giuruiră" şi, ridicol: „Rîsul de rîs sfaturi […] varsă", „Dulăul-cel-Bătrîn […] răspunsă: – Bine ne dzici, o Rîs de rîs".

O anumită manifestare a personajului Vidra este corelată cu numirea paronimică a recipientului pentru lichide, ca de vreo 10 litri, „vadra": „Vidra nu cu picătura, ce cu vadra în vasul înţelepciunii veninul nebuniei ş-au vărsat".

Autorul procedează la apropierea substantivelor „dare" (datorie) şi „dar" (plocon), scriind: a da „nu supt numele dăriii, ce supt chipul darului". Alt joc de cuvinte observăm în apropierea adjectivului *duhnicesc* (o creaţie de autor, probabil) şi substantivul *duh*: „Cu acest feliu […] de duhnicească putere, Vulturul – leu şi Leul – vultur, duhul vulturelui în Leu şi al leului în Vultur, fără de nici o deosebire cele din afară mădulare"; de la substantivul „şoarece" a format verbul „a şorecăi" cu înţeles de a vîna şoareci: „o mîţă sălbatecă […] prin spini şorecăind, sunetul îmbletului şoarecelui la urechi îi vini".

Cu scopul ironizării cît mai distructive a partidei Corbilor, permanent atacată în *Istorie*…, autorul pamfletului literar a recurs şi la o probă de calambur livresc elevat, ca: „şi aşa din *Corbi* scoţind *καππα* [litera iniţială, grecească] rămîn hirişi [de facto] *orbi*", de parcă însuşi numele *Corb* ar predispune la rele pe întuneric.

În stilul frămîntării de limbă (de cuvinte) şi aforistic este expusă o situaţie puţin obişnuită: „Avînd de nu va avea, neavînd de va avea". Prin frămîntări de cuvinte sînt caracterizate personajele cu porecle animaliere Delfinul / Dulful şi Hameleonul. Cel cu nume de mamifer marin, Delfinul este „porc peştit şi peşte porcit": „Corăbiieriul dzisă: – Bre, hei, porc peştit şi péşte porcit, Dulfe"; cel cu nume de reptilă arboricolă şi insectivoră, Cameleonul, în rol de personaj literar, e „jiganie dobitocită şi dobitoc jigăniit", astfel fiind numit de Inorog: „De unde te luaşi, jiganie dobitocită şi dobitoc jigăniit?".

Două perechi de frămîntări de cuvinte în o singură frază retoric-interogativă: „unde Leul vulturéşte şi Vulturul leueşte, Prepeliţa ce va epuri şi Epurele ce va prepeliţi?"; şi un colier de asemenea bijuterii verbale (cu „dormire fără dormire să dormitedze", „somn fără somn să somnedze", „batgiocură de batgiocurit" ş.a.) într-un mic pasaj: „Hameleonul, de la Şoim eşind, dormire fără dormire să dormitedze şi somn fără somn să somnedze, la stratul culcuşului său să dusă. (O, mai bine în veci să fie murit, decît dormire ca aceasta să fie dormit! O, mai bine mort să să fie sculat, decît somn ca acesta să fie somnat! […] O, batgiocură de batgiocurit şi ocară de ocărît!)" [Exemplele calamburistice le-am extras din ediţia de la Chişinău, 1973, a *Istoriei ieroglifice*].

BDD-A25983 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Un joc de cuvinte avem şi în *Hronicul vechimei* […], unde este folosit, satiric, pentru cuvîntul „hronicarii", zicerea ilariantă „hloricarii", autorul operei explicînd: „cuvînt schimosit spre bătaie de joc pentru *cronicar mincinos*" [9, p. 150 şi 874].

———————

Cu mare dragoste pentru plaiul natal şi datinile acestuia, înstrăinatul de patrie Dimitrie Cantemir – istoric, geograf, economist, filozof, etnolog, filolog, scriitor, muzicolog, vorbitor de limbi străine – a elucidat, ca nimeni altul pînă la dînsul, esenţa romanică a poporului său. Dovada supremă în acest sens, considera la 1723 Cantemir, este limba strămoşească de origine latină în care comunică întreaga etnie românească; spre această concluzie converg numeroasele argumente, inclusiv cele etnofolclorice, ale doctului autor în diversele sale scrieri, concluzie pe care o aflăm reliefat expusă în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, unde susţine că este în firea lucrurilor ca romanii, după învingerea în cîteva războaie grele a dacilor, să fie „strămoşii românilor, carii şi astăzi în părţile Dachiei [de odinioară] lăcuitori să află, adecă moldovenii, muntenii, maramorăşenii, românii de peste Dunăre" [9, p. 153]. Şi pentru ca „toate aceste năroade, dintr-aceiaşi romani […] să fie, […] limba şi graiul […] mărturisesc" [idem] – îşi încheia deducţia Dimitrie Cantemir, testamentar am zice, 285 de ani în urmă, cînd revenise, înainte de clipa morţii, asupra acestui *Hronic*….

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. M. Eminescu, *Opere*, *IX*: *Istorice*. *Traduceri*, *studii*, *transcrieri*, *excerpte*, ediţie de Aurica Rusu, Bucureşti, 2000.

2. Dimitrie Cantemir, *Istoria imperiului otoman*, *creşterea şi scăderea lui* [incluzînd şi *Viaţa lui Dimitrie Cantemir*, *fost domn al Moldovei* de N. Tindal], traducere de I. Hodoş, Bucureşti, 1876.

3. Vasile Coroban, *Dimitrie Cantemir – scriitor umanist*, Chişinău, 2003.

4. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* [traducere de Petre Pandrea după ediţia germană din 1771], Chişinău, 1992.

5. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere din latină a manuscrisului *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (*Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei*) de G. Guţu, Bucureşti, 1973.

6. Dimitrie Cantemir, *Viaţa lui Constantin Cantemir* [traducere din latină de Radu Albala după *Vita Constantini Cantemyrii*], Bucureşti, 1973.

7. Victor Kernbach, *Dicţionar de mitologie generală*. *Mituri*, *divinităţi*, *religii*, Bucureşti, 1995.

8. Demetrii Cantemirii / Dimitrie Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* / *Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei*, Ediţie critică întocmită de Dan Sluşanschi, Bucureşti, 2006.

9. Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ediţie de Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901.

10. Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, IX/1, Ediţie de Dan Sluşanschi, Bucureşti, 1983.

11. Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Ediţie de I. C. Vartician, Chişinău, 1973.

12. Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România*, *Basarabia*, *Bucovina*, *Ungaria*, *Istria şi Macedonia*. *Proverbe*, *zicători*, *povăţuiri*, *cuvinte adevărate*, *asemănări*, *idiotisme şi cimilituri*, Ediţie în zece volume, Bucureşti, 1895-1903.

BDD-A25983 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)